

El tradicionalisme polític antiliberal: els carlins catalans*

Lluís Ferran Toledano González**
Universitat Autònoma de Barcelona

Rebut 3 agost 2020 · Acceptat 20 novembre 2020

RESUM

El carlisme català és una de les versions més rellevants de l'antiliberalisme i la contrarevolució europea. En l'article discutim en profunditat sobre la naturalesa tradicional i/o moderna dels moviments socials; la relació entre religió, política i identitat, i l'impacte de les guerres civils en la construcció dels estats nació, l'exercici del poder i de la violència. En un context de fàbriques i obrers, el carlisme construirà la cultura insurreccional guerrillera de més llarga durada a tot Europa i esdevindrà teatre d'operacions de la «internacional blanca».

PARAULES CLAU: carlisme, contrarevolució, guerrilla, guerra civil, catalanisme, internacional blanca

UNA LLARGA GUERRA CIVIL. CARLISME I CONTRAREVOLUCIÓ A CATALUNYA, SEGLES XIX I XX

La contrarevolució a Espanya adoptà el mot genèric de carlisme, derivat dels noms propis que tenien els pretendents a la Corona. L'estudi del caràcter i de l'evolució del carlisme pot subministrar idees sobre la naturalesa tradicional i/o moderna dels moviments socials, sobre la relació entre política, religió i identitat, sobre l'impacte de les guerres civils en la construcció dels estats nació i sobre l'exercici del poder i la violència. Més que un repàs historiogràfic exhaustiu ens interessa la resposta a aquests reptes. Repensar la modalitat catalana de contrarevolució és una bona ocasió per a dubtar de trajectòries polítiques lineals.

El carlisme representà l'espai de la dreta tradicionalista catòlica i antiliberal, un corrent europeu homologable al miguelisme portuguès, el legitimisme francès i les resistències antiunitàries italianes.¹ Cap altre moviment no va ser capaç de ser una alternativa armada durant tant de temps i de rebre un suport social tan rellevant. En la con-

juntura de l'entrada de l'exèrcit piemontès a Roma, la Comuna de París i la Primera República Espanyola, el carlisme serà la punta de llança d'una internacional blanca. La candidatura carlista al tron d'Espanya serà l'esperança de les corts exiliades d'arreu d'Europa.

En el text avaluarem cinc grans eixos: primer, el trauma polític viscut amb la revolució liberal pels sectors que opten per l'antiliberalisme; segon, la cultura insurreccional carlista en el cicle de guerres civils; tercer, la relació amb l'Església, el paper del catolicisme polític i la representació de les guerres com a croades; quart, el caràcter del foralisme carlista, i cinquè i darrer, la capacitat per a construir una rica cultura política i aparèixer com una taula de salvació en la convulsa societat de masses.

ELS ORÍGENS DEL PRIMER CARLISME I EL TRAUMA POLÍTIC DE LA REVOLUCIÓ

El discurs hegemònic existent en la historiografia catalana del suposat paper capdavanter de Catalunya respecte d'Espanya ha evitat una correcta comprensió del primer carlisme. Segons aquest discurs, Catalunya va ser la «fàbrica d'Espanya», però la burgesia es frustrà en no disposar d'eines suficients de control social i d'impuls industrial en un estat agrarista i militarista. En aquest model, Catalunya visqué obsessionada amb la modernització d'Espanya i va confondre els interessos del patriciat dirigent del segle XVIII i de la nova burgesia en el poder amb la pluralitat d'interessos existents. Es va agençar la història de Catalunya i d'Espanya en termes de fracassos i de febleses, com a expressió de les angoixes dels industrials i

* El text s'inscriu en el projecte dirigit per la professora Gemma Rubí titulat «La corrupció política en la Espanya contemporània en perspectiva comparada: bases de datos, cartografia y análisis histórico (1810-2016)» (HAR2017- 86545-P), i en les tasques del grup PICEC (Política, institucions i corrupció a l'època contemporània), SGR consolidat (SGR 2017/818) del qual soc responsable. El PICEC és soci fundador de la xarxa temàtica internacional GDRI/CNRS-824 «Politique & Corruption. Histoire et sociologie comparées à l'époque contemporaine».

** **Adreça de contacte:** Lluís Ferran Toledano González. Departament d'Història Moderna i Contemporània. Facultat de Filosofia i Lletres. Universitat Autònoma de Barcelona. Tel. +34 93 581 1162. E-mail: LluísFerran.Toledano@uab.cat

els polítics a una suposada missió històrica que calia complir, com si Catalunya fos el Piemont d'Espanya. La reivindicació acadèmica de la figura d'Antoni de Capmany establí un cànon que marginava l'existència d'una diversitat de fórmules per a administrar la crisi. Els catalans eren «els holandesos d'Espanya», com deia el 1774 l'escriptor José Cadalso; un retrat similar al proporcionat pels viatgers del Grand Tour, que veien els catalans com a austers negociants i fanàtics en religió. Vet aquí una aparent contradicció entre tradició i modernitat que la historiografia posterior no ha sabut traduir en una comprensió del que estava passant.

La bona marxa dels negocis durant el segle XVIII en una societat estamental es va interpretar com un signe positiu de modernització. Alguns sectors benestants van creure que l'esgotament del sistema imperial es podia conjugar amb solucions que estalviessin l'ensurt revolucionari. La creença que la Constitució de Cadis permetia l'extensió dels drets i la participació ciutadana va dur la inquietud política a un grapat d'elits reformistes. La seva conducta s'explica també com a reacció a la revolució silenciosa antifeudal de les classes subalternes amb l'impagament de delmes i altres prestacions, un tipus de resistències sorgides en un clima d'enorme violència social arran del col·lapse de l'Estat el 1808 i que va dur a la discussió de la legitimitat de l'actuació plebea contra les autoritats i els propietaris pusil·lànimes. Sense copsar el sentit profund de les pors no podem ubicar la conducta d'aquestes elits reformistes, primer, i més tard reaccionàries.

Un testimoni de la diversitat dels camins de la modernització va ser Ramon Llàtzer de Dou (1742-1832). Mestre de dirigents i d'escriptors del primer carlisme, com ara Bartomeu Torrabadella i Vicenç Pou, va ser un jurista de prestigi, autor d'una de les obres més importants sobre el dret públic i rector de la Universitat de Cervera. Aquest centre jugà un rol principal en la formació de les elits i en la defensa del dret particular, vinculat a la transmissió de la propietat. Dou va ser a Cadis el primer president de les corts constituents i un dels portaveus dels interessos del patriciat integrat per la baixa noblesa, dels negociants de productes agraris i manufacturats per al mercat nord-europeu, americà i peninsular i també del sector eclesiàstic, involucrat en l'economia de les famílies. L'èxit de l'economia agrària catalana s'adjudicava a la generalització de la institució de l'hereu i al cens emfitèutic, i per això Dou va proposar-ne l'extensió a l'Espanya peninsular com una solució a la crisi estructural.²

Dou pertanyia a un patriciat que navegava entre l'ordenació estamental i la valoració de la riquesa com a categoria de distinció. Era partidari del model polític i econòmic anglès, basat en la influència dels propietaris en el parlament, i de promulgar noves lleis d'economia política. Es decantava també pel model holandès, que criticava la despesa excessiva, el luxe i l'oci fora de control, uns vicis que tindrien efectes negatius sobre la corrupció de les formes polítiques. En una paraula, preconitzava una via d'accés al capitalisme sense els ensurts de les revolucions americana

o francesa. Es tractava d'una ètica catòlica capitalista orientada per un màxim control del canvi polític, fent participar l'Església en el nou marc de reformes econòmiques. Allò que per al liberalisme eren supervivències feudals, per als tradicionalistes eren institucions que asseguraven una modalitat serena de canvi.

No obstant això, fastiguejat pels conflictes interns de la Universitat i de la radicalització del liberalisme polític a Barcelona, s'alineà finalment amb les posicions obertament reaccionàries. Dou i altres com ell van representar una estratègia precoç de moderació i d'acomodació política. Una cosa similar passarà amb l'influent escriptor eclesiàstic Jaume Balmes, als anys quaranta del segle XIX, quan s'adonà del conflictiu caràcter de classe de la industrialització abans que ho fes Juan Donoso Cortés, alarmat pel contingut social de les revolucions de 1848. La dinàmica històrica catalana ha comportat un cert decalatge respecte de l'espanyola. Sense això és difícil comprendre com el carlisme català seguí una temporalitat diferent de la del carlisme basc i madrileny. El 1846, el 1860, el 1869 i el 1872, el carlisme català serà l'avantguarda del carlisme armat de tot Espanya, mentre que el 1840 o el 1875 la guerra s'esgotà al Principat català seguint uns ritmes propis als viscuts al Maestrat i al nord basconavarrès.

La separació rotunda entre liberalisme econòmic i polític mai no és fàcil, encara que els carlins seran sempre enemics del parlamentarisme liberal. En canvi, respecte del liberalisme econòmic, seran contraris a la primera onada de desamortitzacions i al trastorn de l'abolició del règim senyorial. Uns anys més tard, allò fonamental serà la defensa de la propietat burgesa. L'acceptació tàcita del Concordat de 1851, que sancionava la pau entre l'Església i l'Estat liberal, arranjarà aquest canvi. A finals del segle XIX, el polític republicà federal Valentí Almirall va qualificar metafòricament la direcció social del carlisme d'«aristòcrates d'espardenya».³

Les primeres manifestacions armades antiliberals, com la revolta reialista de 1822-1823, l'aixecament malcontent de 1827 o la Primera Guerra Carlina entre 1833 i 1840, s'han entès més en clau del malestar econòmic i de la coerció, i menys des de la cosmovisió política i ideològica dels protagonistes. El nostre dèficit acadèmic en història política i cultural ens ha dut a ser incapaços de trobar les motivacions ideològiques, la religiositat, la identitat política, el monarquisme i la visió del món que podien compartir o no les bases i la direcció carlistes. La supervivència econòmica era motiu suficient per a explicar una reiterada adhesió a la causa? Com fou possible que Catalunya, paradigma de la modernitat, manifestés tan d'hora un suport social apreciable a l'absolutisme?

Durant els anys setanta del segle XX, els historiadors Josep Fontana i Jaume Torras van situar la conducta de les classes benestants en la lògica de les transformacions capitalistes. La comprensió del reialisme i del carlisme depenia d'un model interpretatiu de la revolució liberal que tenia com a víctimes els sectors populars pagesos i artesans i que fugia dels antics discursos liberals sobre un

món prepolític, fanàtic i manipulat per l'Església. Eren uns historiadors influïts pel *Primitive Rebels* d'Eric J. Hobsbawm i en part per això l'estudi dels moviments reialistes va patir un tomb apreciable.

Les dades que Josep Fontana trobà en estudiar la hisenda en la crisi de l'Antic Règim el van dur a pensar en l'impacte negatiu que la política fiscal liberal havia tingut en comarques de conreu especialitzat i abocades al mercat. Pel que fa a les recerques de Jaume Torras sobre els malcontents i la revolta reialista de 1822 i 1823, la conducta dels sectors populars no s'explicava pel suport al vell ordre feudal, sinó pel fet de canalitzar la frustració contra una modalitat concreta de canvi: una experiència que accentuà el deteriorament de les condicions de vida per culpa de l'agressiva política fiscal, els preus agraris baixos i la crisi de la indústria domèstica, i un daltabaix que feia entenedora la percepció social dels antagonismes més enllà de la dicotomia absolutisme i liberalisme, i que permeté establir la hipòtesi, encara avui no explicada, que l'aspiració a establir una monarquia paternal pogués aplegar suports significatius.

Al seu torn, Josep Fontana plantejà dues hipòtesis importants. La primera partia de la distinció entre els sectors dirigents i les bases camperoles, arrenclades contra un enemic comú, mentre que la segona identificava el territori carlista amb un país en fallida, empobrit respecte de la prosperitat general del Set-cents. Aquestes tesis van tenir continuïtat amb Ramon Arnabat, en un estudi sobre el moviment reialista durant el Trienni Liberal (1820-1823), alhora que Pere Anguera situà el suport popular al primer carlisme en el desgast social de pagesos i artesans: la població passava gana i fer-se guerrillera era una manera de guanyar-se la vida, en un medi en què el malestar contra el clergat s'havia escampat molt.⁴

Als darrers anys s'han definit dues línies interpretatives més. La defensada per Manuel Santirso ha posat l'accent en la dimensió política i els interessos econòmics de l'absolutisme, sense perdre de vista la connexió íntima entre guerra i revolució. L'enquadrament violent i vertical en partides i batallons li va permetre qüestionar el suport sincer al carlisme. Una altra línia és la de la historiadora Núria Sauch sobre el carlisme sud-català. Aquesta autora es va centrar en un teatre d'operacions particular, el de les terres de l'Ebre i el Maestrat, en una recerca que abraçava quasi quaranta anys i que recomponia la lògica dels conflictes senyoriais i l'impacte dels canvis institucionals en els poders locals. Un estudi inspirat en els plantejaments del seu mestre, l'historiador Jesús Millán. Per a ells, l'èxit de les carlinades no es podria sostenir sense el suport de les clienteles a les iniciatives de les elits locals.⁵

D'altra banda, l'escriptor carlí més prolífic, que publicà el 1843 l'obra més reeixida del primer tradicionalisme carlista, *Las leyes fundamentales de la monarquía española*, va ser el frare mercedari barceloní Magí Ferrer (1792-1853). L'autor va defensar una arquitectura política estamental en què tinguessin cabuda els propietaris privilegiats que no fossin nobles. Es tractava de donar res-

pectabilitat política als hisendats i que tinguessin representació en les futures Corts, que poguessin conservar l'ascendent en el poder local i reduïssin al mínim els efectes negatius dels trastorns polítics.⁶ Una posició que no estava gaire allunyada de les respostes catalanes a la Consulta al País del 1809 ni de les idees del principal teòric carlista de la segona meitat de segle XIX, el valencià Antoni Aparisi i Guijarro. Aquesta classe es definirà ben aviat en termes econòmics com a «hisendats» —fossin antics nobles vinguts a menys o «aristocràcia d'espardenya»—, sense caure en els perills de la sobirania nacional i la participació popular.

Desconeixem els trets ideològics de la contrarevolució catalana més enllà de la reivindicació clàssica del tron i de l'altar. Erròniament, la historiografia ha pensat que l'ambigüitat de l'ideari carlista era volgudament poc explícit. El problema sempre ha estat saber què hi ha al darrere de la trilogia «Déu, Pàtria i Rei», amb l'afegit de «Furs». No s'ha fet una anàlisi sistemàtica dels textos ni dels autors, ni dels agitadors i propagandistes. Malgrat que molts eren deutors dels esquemes elaborats a França i Itàlia, caldria explorar la lògica de les cultures nacionals contrarevolucionàries, inclosa la catalana.

LA MÉS LLARGA GUERRA CIVIL EUROPEA I LA CULTURA INSURRECCIONAL CARLISTA CATALANA

La narrativa carlista ens dona una llarga successió d'episodis que inclouen la Guerra del Francès (1808-1814), l'aixecament reialista de 1822 i 1823, la Revolta dels Malcontents el 1827, la Primera Guerra Carlista (1833-1840), la Guerra dels Matiners —considerada la segona— entre 1846 i 1849, el tímid aixecament de partides de 1855, el frustrat cop d'estat a Sant Carles de la Ràpita el 1860, al costat d'un nou, però més ferm aixecament l'estiu el 1869 i la Tercera Guerra Carlina entre 1872 i 1875. Així es configura una cultura partisana de la violència que hauria d'incorporar el suport de cabdills exiliats el 1861 a Francesc II de les Dues Sicílies, i la intervenció com a zuaus en la defensa de Roma el 1870, en un dels cicles de guerres civils més llargs d'Europa, comparable al de Colòmbia i el Riu de la Plata. Tot plegat en un clima d'excepcionalitat política, de rebuig a l'autoritat, de revoltes contra les quintes i reclutament obligatori amb possibilitat de redempció amb diners.⁷

Un testimoni de les tensions entre autoritats militars i població va ser el del general liberal Antonio Seoane. Capità general interí de Catalunya entre 1841 i 1842 i senador per Múrcia el 1843, llançà una catilinària contra la revolta de Barcelona de novembre de 1842. En el seu discurs com a senador uní el caràcter rebel dels catalans amb l'existència de centres manufacturadors en el si dels quals havien prosperat idees radicals. Afirmà que calia «sagnar» Barcelona, com si fos un malalt, traslladar la seva indústria fora de la ciutat i localitzar les duanes a l'Ebre. A parer

seu, sentir parlar d'independència era molt pitjor que si s'hagués proclamat Don Carles i l'absolutisme. Vet aquí, doncs, un prohoms del partit progressista que s'anticiparà quasi un segle a aquella altra frase pronunciada el 1935 pel polític dretà José Calvo Sotelo, de preferir abans una Espanya «roja que rota».⁸

L'exèrcit liberal serà el portaveu de l'Estat en un moment de col·lapse institucional i de crisi de legitimitat. Les guerres civils no van fer més que eixamplar la malfiança entre les tropes regulars i les milícies liberals locals. En un context de manca de llibertat d'impresament, de suspensió de les garanties constitucionals i de fallida de la hisenda, l'exèrcit aparegué com la cara més lletja de la nació, el darrer baluard de l'Administració per a cobrar impostos o per a forçar el reclutament. Amb una manca autèntica de divisió de poders, un estat i una administració a la defensiva, quin va ser l'impacte, en termes de nacionalització política, de les guerres civils?

A Catalunya i el País Valencià, el cabdillatge formava part d'una rica cultura insurreccional. Com passà a l'Amèrica Llatina,⁹ la figura del cabdill forjat en la guerra contra Napoleó va persistir com a part del mite del poble aixecat en armes que reforçava els discursos d'unanimitat. En canvi, *a posteriori*, els *caudillos* van ser objecte de la crítica respectable que els imputava el retard en la modernització i la manca d'estabilitat institucional, quan no el foment de l'anarquia popular i la tirania. A Catalunya, la idealització no durà gaire, sobretot quan, durant la Guerra dels Matiners, la premsa liberal va estigmatitzar els excessos del cabdillatge.

L'assumpte del crani de Charles d'Espagnac, conegut com a Comte d'Espanya, és indicatiu dels estereotips sobre els cabdills. No es tractava d'un cap popular, sinó de la màxima autoritat militar carlina que acabà essent assassinada el 1839 pels seus companys amb l'excusa del seu cesarisme. L'opinió pública liberal el descriví com un dèspota que afusellava presoners i cremava poblacions. Amb aquests precedents, el crani podia servir d'estudi als frenòlegs per a definir el tipus de salvatge meridional. Un cop trobada la calavera pels metges Josep Soler i Marià Cubí, fou relacionada amb la dels araucans. El trabucaire català muntanyès quedava homologat al criminal brigant italià i als indis salvatges americans. Una psicopatologia social del reaccionari enemic del progrés i unes imatges que més tard foren utilitzades contra Francesc Savalls, un altre cabdill carlí, denominat «el terror de la muntanya».¹⁰

El 1808 va néixer una cultura insurreccional que tenia com a epicentre la partida guerrillera conduïda per cabdills. Els caps de bandes foren vehicles de politització i de modernització política, i de cap manera se'ls pot considerar una anomalia. Els pretendents carlistes al tron espanyol van haver de mobilitzar recursos humans contra el règim liberal, amb un tipus de combatents que en nom del rei exercien el poder com a xarxa descentralitzada. Els historiadors no han analitzat a fons les repercussions d'aquesta arquitectura de poder i de lleialtats. Les direccions legitimistes conspiraren a través del pronunciament

militar, esperant el suport d'alguna caserna i deixant a les partides la funció auxiliar de control de la ruralia. El seu fracàs i la conversió en guerra civil han eclipsat el propòsit original. Les partides aixecades i disperses, una vegada exhaurits els diners, van començar a coaccionar els contribuents. Unes pràctiques que els feien posar en entredit com a garantia d'ordre i que havien de ser determinants en l'obtenció de suports.

Una mirada acurada al que va passar entre 1846 i 1875, inici i final de les guerres segona i tercera, serveix per a copsar el sentit d'aquesta cultura insurreccional. El primer que sorprèn és que la Guerra dels Matiners va ser un parèntesi en la memòria carlina. Pocs autors en van parlar durant els anys daurats de la publicitat tradicionalista, ni tan sols el 1933, quan se'n commemorà el centenari. El que hi predominava era un discurs de tall liberal que definia els matiners com un grupat de trabucaires. Aquesta guerra presentà notes singulars. Va tenir un menor suport de l'Església i dels grans propietaris, tal vegada per la participació d'artesans, treballadors del tèxtil i de la petita pagesia, afectats per la crisi econòmica i per les mesures del Govern central en matèria de reclutament i contribucions.¹¹ Els darrers mesos de guerra, el gener de 1849, aparegué un manifest signat per un grup de pagesos de la Garriga que denunciava la disbaixa de les partides, la qual afavoria l'amenaça «comunista» al camp. Qualificatiu fals, però que identificava el carlisme amb el bandolerisme polític.¹²

La violència comesa durant la tercera carlinada serà objecte de denúncia per part de l'opinió pública liberal. La ridiculització del capellà trabucaire, les notícies de destrucció de vies del ferrocarril i de línies del telègraf, la crema de registres civils o la tala d'arbres de la llibertat servien per a evitar que la radicalització de la Primera República dugués al camp de la reacció les classes catòliques i conservadores. L'èxit del bàndol liberal en aquesta guerra d'imatges va ser total. Arribats aquí, fins a quin punt la construcció de l'Estat liberal quedà condicionada per les guerres civils? Les partides obriren experiències de sobirania que posaren a prova la fortalesa o la feblesa de l'Estat, en la mesura que la sobirania, el poder, no és un únic atribut de l'Estat, sinó una qualitat existent en diversos grups i instàncies de la societat. Si convenim que les partides i els cabdills suplantaren l'autoritat política i posaren en dificultat l'obra de la unitat nacional fragmentant el poder, l'impacte sobre els processos de nacionalització resta fora de dubte.

Contra un model massa lineal d'uns cabdills i llurs clienteleles que entorpien la inevitable centralització de l'Estat, les guerres civils van ser processos inherents a la construcció dels estats nació. Arreu, el monopoli legítim de la força i del poder fiscal va ser qüestionat. Si concebem les partides com a dispositius de poder, útils per a orientar, modelar i controlar les conductes, conclourem que els cabdills intervingueren com a agents nacionalitzadors en múltiples direccions. Cabdills com ara Joan Castells, Benet Tristany, Ramon Cabrera o Francesc Savalls represen-

taren un tipus d'autoritat tradicional i carismàtica que canalitzava la protesta armada dels hisendats i la base social popular catòlica. Representava un model de relacions socials vertical empeltat en el territori, que complementava altres formes d'enquadrament militar regular. Els bons caps de bandes formaven part d'una estructura d'intercanvis. Oferien una ràpida promoció social perquè sense compensació era difícil imposar deferència i obediència a l'autoritat. Maldaven per disputar a l'Administració liberal l'exercici del monopoli de la violència, practicant el segrest d'alcaldes i de primers contribuents, bloquejant el comerç de les poblacions i afusellant, si calia, l'autoritat adversària. Les partides posseïen un contingut fortament identitari, perquè s'era d'un cabdill i no d'un altre. En resum, un tipus de cultura que creà una fossa amb l'Estat, percebuda negativament per sectors de la població no necessàriament carlins.¹³

El 1875 es visqué la crisi definitiva d'aquesta cultura insurreccional, en un país cansat i desencisat. El monarquisme carlista va acabar afeblit per la pèrdua de sacralitat del seu pretendent en veure's danyada la seva imatge pública i privada, talment com li havia passat a la reina Isabel II. Aquest fet enfortirà una imatge cesarista allunyada dels sectors catòlics intransigents i durà finalment a l'escissió integrista del 1888.¹⁴ El rei carlista fou incapaç d'administrar l'exercici del poder i la fragmentació de la sobirania.

L'univers carlí no solament estava conformat pels grans teatres d'operacions —el català, el valencià, el basconavarres— i pels subjectius espais bèl·lics que permetien reconèixer la guerra viscuda de cadascú, sinó que ho estava per dos espais més. D'una banda, el paper de la frontera nord-catalana, i de l'altra, l'espai cortesà carlista, ja fos a l'exili o com a cort itinerant, un paper que no hauria estat possible sense el suport dels legitimistes locals o sense els interessos dels grangers de proveir-se de mà d'obra barata, tant se valia si eren carlins o joves pròfugs i desertors de l'exèrcit. La protecció de les Valls d'Andorra jugarà un paper preminent durant la primera meitat de segle XIX, mentre que en la tercera guerra romandrà com un símbol tradicionalista, una mena de santuari incontaminat sota la sobirania del bisbe d'Urgell Josep Caixal. L'estudi d'aquests espais revela que van tenir un paper important durant la preparació i en el decurs dels conflictes, més que no pas en la posterior experiència d'exili. Els carlins nord-catalans predominaven a la Salanca, el Vallès, l'Alta Cerdanya i al llarg del riu Tec. En canvi, la ciutat de Perpinyà fou majoritàriament republicana tot i ser el centre conspiratiu principal. Prop de la frontera es reclutaren partides, es negociaren emprèstits, es compraren armes i equipaments, s'habilitaren hospitals i impremtes i es formaren colònies catalanes del sud a Perpinyà i a Ceret.

Un altre problema el constituïren l'emigració i el refugi carlista per tot França. El nombre d'exiliats no té una relació directa amb el gruix dels contingents perquè les circumstàncies militars, el grau de violència i el desànim van dur a l'indult milers d'homes abans d'internar-se al país

veí. El còmput de combatents tampoc no quantifica tot el personal que va passar per les partides i els batallons. El nombre de refugiats registrats per Ramon Arnabat pertanyents a la revolta realista va ser de 2.200 homes el 1823, d'una força total de 13.000; amb l'entrada de Ramon Cabrera el juliol de 1840 es registra la xifra de 12.000 homes interns, respecte d'una força màxima de 20.000; el 1849, en acabar la Guerra dels Matiners, 2.500 es van poder acollir a l'indult, una part notable en relació amb els 8.000 totals que reuní. Finalment, segons les xifres que he recollit de la darrera carlinada, el 1876 vivien interns a França 3.000 homes d'un gruix de 12.000 combatents, el màxim que sostenia la logística carlista. El carlí va viure permanentment un doble exili, tant si vivia al seu domicili com si estava patint privacions a l'estranger. En la mesura que la seva visió del món s'alimentava de la lluita escatològica entre el bé i el mal, el carlista fou víctima de la devaluació de la seva pròpia societat i patí com ningú la *death catholic nation*.¹⁵

La cort carlina ocupà un lloc estimable en la cultura carlista gràcies al fet de poder compartir un vincle emocional amb les vicissituds de la família proscrita; un tipus d'informacions periodístiques nodrides per les visites d'exiliats i conspiradors al nucli dur de la causa. La cort carlina era un dispositiu de poder itinerant, integrat per un nombre reduït de membres en comparació amb les dinasties regnants. Agrupava la família reial, la Casa i el Govern, format al seu temps pels secretaris polític i militar i l'ajudant de camp, i auxiliat de vegades per algun consell extraordinari. L'imaginari carlista al llarg del segle XIX i XX reunirà les grans capitals europees, les residències ocasionals de París i Londres i els palaus i castells de les famílies legitimistes que practicaven una solidaritat monàrquica transnacional. La geografia carlina es va repartir per Bourges, Viareggio, Graz, Trieste i Frohsdorf i el famós palau de Loredan a Venècia, on s'exhibien els salons de banderes i les estances privades en magnífics reportatges a la revista *El Estandarte Real*, entre 1890 i 1891, i en l'àlbum monogràfic editat pel Fomento de la Prensa Tradicionalista el 1907, ambdós impresos a Barcelona. Al seu costat, el daurat exili londinenc del general carlista tortosí Ramon Cabrera va centrar l'atenció del públic durant uns anys en la mesura que havia arribat a ser el símbol petri de la fe popular carlina, poc subordinada a les giragonses i les intrigues cortesanes.

LA GUERRA COM A CROADA. LA RELACIÓ ENTRE POLÍTICA I RELIGIÓ EN EL CARLISME

Catalunya fou un camp de proves dels conflictes entre el projecte liberal i l'eclesial, sotmesa a la revolució liberal, el pontificat de Pius IX i el procés de reconquesta catòlica. Una societat fracturada per les desigualtats socials, tot i que esdevindrà un «taller de sants» i un laboratori confessional del nou catolicisme espanyol. No obstant això, ens equivoquem si apliquem un model rígid de canvi social

segons el qual, a més modernitat, més secularització, o a major racionalitat, menor presència del sagrat. El carlisme no plantejava un retorn al passat, sinó una apropiació de la modernitat. No era tant una reacció com un producte d'una modernitat que es vivia aliena. No era tant un procés de secularització com d'afebliment del paper de la religió com a vincle social.

A finals del segle XVIII, a diferència del discurs espanyol de defensa estricta de la monarquia catòlica, els grups dirigents catalans miraren d'articular l'ideal d'imperi comercial amb el catòlic. Ara bé, davant les amenaces a l'ordre conservador de famílies i propietats, la resposta de l'Església va ser molt reactiva. La jerarquia catalana va ser més sensible que la resta de l'episcopat durant la vigència del Tribunal de la Inquisició com a eina de control ideològic, en la instrucció de 12 de desembre de 1812. L'Església va sortir molt perjudicada per les mesures governamentals destinades a eixugar el crònic dèficit públic i a obtenir ingressos per pagar les guerres en els territoris peninsulars i d'ultramar. En resultà afectada no solament pel que fa al senyoriu jurisdiccional, sinó també socialment i econòmicament. Entre 1820 i 1840, el clergat secular va ser menys absolutista que el regular, el de les ciutats menys que el del camp, i el parroquial menys que el patrimonial. L'adscripció majoritària de l'Església catalana va ser reialista, primer, i carlista, després.¹⁶ Pel que fa a la segona meitat del segle, la major part de la jerarquia restà a l'expectativa, mentre que el clergat parroquial s'adherí al bloc carlí i es polititzà en sentit ultramuntà.

L'Església va ser la institució que més malparada en va quedar. Va perdre tres quartes parts dels ingressos amb la supressió de delmes, primícies, lluïsmes i censals, un complet daltabaix provocat per les desamortitzacions dels béns religiosos i la supressió de monestirs i corporacions, que va dur al camp de la reacció la major part dels bisbes catalans. En efecte, sí que hi havia una minoria d'eclesiàstics que eren liberals, però en les conjuntures revolucionàries l'Església catalana s'inclinà del costat absolutista i carlista. Durant la revolta reialista de 1822, només els bisbes de Barcelona i de Girona no van ser absolutistes, però a partir de 1837, durant la primera guerra, tan sols el de la capital catalana restà fidel als liberals. Fins i tot el papa Gregori XVI nomenà subdelegat apostòlic a Catalunya Bartomeu Torradella, que havia estat canonge de Barcelona, canceller de la Universitat de Cervera i deixeble de Ramon Llätzer de Dou, un dirigent molt destacat i baula de la trama existent entre el rei de Sardenya, Carles Albert I, i el carlisme català en la compra d'armes i el finançament de la guerra.

Amb la consolidació de la societat burgesa es modelà la relació entre política i religió. Els eclesiàstics no tan sols es van dedicar a impedir l'avenç de la cultura liberal, sinó que es van lliurar a la rectificació de la governança, de manera que la societat civil catòlica determinés les decisions d'ordre polític i moral. Amb aquest propòsit, un dels escriptors de més renom, Jaume Balmes, apostà pel matri-

moni entre el pretendent carlí comte de Montemolín i la reina liberal Isabel II. L'operació havia de permetre el marginament del joc polític de l'ala progressista del liberalisme, deixar enrere les divisions de la guerra civil, acceptar que era impossible la restauració de l'ordre anterior i transigir amb l'esperit de l'època. Una carta de navegació adreçada no solament a la burgesia moderada catalana, sinó també als carlins d'ordre.¹⁷

Jaume Balmes intervingué en l'abdicació de Carles Maria Isidre i probablement va escriure des de París el manifest que va adreçar el nou pretendent als espanyols el mes de maig de 1845. Encara que la implicació directa de Balmes en el carlisme fos efímera, va ser reivindicada pels tradicionalistes. També és significativa de la mena de prioritats que van tenir els conservadors catalans. A diferència dels homòlegs espanyols, capaços de bastir ponts amb els progressistes, els catalans reduïren el seu constitucionalisme i defensaren la unitat religiosa, que era el que cohesionava la dreta catalana pel cantó del carlisme. Mentre que el bloc de poder a Madrid incloïa les dues branques del liberalisme, a Catalunya l'aspiració era unificar la dreta catòlica, perquè ben aviat la religió va ser la solució per conjurar els reptes de la societat industrial i per això calia transformar-la en un instrument modern i eficaç.

Els eclesiàstics catalans que van abraçar la causa de Don Carles van exercir un paper clau en la construcció de l'aparell propagandístic, en l'impuls i la direcció d'un potent sector vaticanista i en la renovació de les formes de mobilització dels catòlics. La nòmina de personalitats és molt llarga. Sobresurten els noms de Josep Caixal i Estradé, fundador amb el pare Antoni Maria Claret de la Llibreria Religiosa, futur bisbe d'Urgell i vicari general castrense dels exèrcits carlins a tot Espanya; de Francesc Palau i Quer, fundador excarmelita de l'Escola de la Virtut el 1851, inspirador del clima escatològic carlí; del jove Fèlix Sardà i Salvany, fundador de la Biblioteca Popular el 1870 i de l'Apostolat de la Premsa, i autor d'un *best seller* posterior, *El liberalismo es pecado* (1884); del sacerdot Josep Maria Escolà i Cugat, fundador el 1862 de l'Acadèmia Mariana de Lleida, al costat de seglars prominents com ara Ramon Vinader, Lluís Maria de Llauder i Josep Maria Carulla. No oblidem tampoc les simpaties carlistes del cardenal Isidre Gomà, un dels primats que amb més contundència donà suport al cop d'estat contra la legalitat republicana el mes de juliol de 1936.¹⁸

Aquest sector participà, als anys seixanta del segle XIX, en la reconquesta social catòlica, en la primera guerra cultural contra el lliurepensament a través de la «bona premsa», en les acadèmies i joventuts catòliques, en els aplecs, en els pelegrinatges i en el teatre popular. El carlisme s'empeltà del sector ultramuntà dels neocatòlics seguidors de Juan Donoso Cortés. El seu èxit fou tan gran que, tot i derrotats a la darrera carlinada, en la resposta dels bisbes catalans del 1881 a l'enquesta del nunci apostòlic es ratificà la identitat entre tradicionalisme i defensa de la religió. El bon catòlic era el carlista.

La defensa del papa Pius IX va ocupar l'agenda política dels governs europeus mentre era viscuda pels fidels com una tràgica crisi de civilització. La veneració dels catòlics a la causa de Pius IX va desfermar el culte a la personalitat, una veritable «papolatria», en què el pontífex era presentat com el continuador del martiri dels primers cristians. Els catòlics van tenir el terreny adobat per fer creure que l'aixecament carlista d'abril de 1872 era l'inici d'una croada. La creació en territori català d'un batalló de zuaus pontificis, una milícia ultramuntana nodrida per legitimistes d'arreu d'Europa, materialitzà l'existència d'una internacional blanca catolicomonàrquica que veia en Carles VII de Borbó el príncep catòlic que alliberaria Espanya i Roma.¹⁹

L'argumentari escatològic i profètic carlí permet assenyalar el tipus de solucions donades a les grans clivelles que afectaven la societat. Per als antiliberals, el temps estava condicionat per la Providència, que emprava esdeveniments traumàtics —les revolucions— com a banc de proves i expiació dels pecats. El liberalisme era una baula més de la llarga cadena d'atemptats de l'Home contra Déu. La catàstrofe només podia evitar-se amb el retorn de la civilització catòlica. La utopia carlista era un primer esglaió d'una restauració providencialista prèvia al regnat social de Crist. Aquesta és la posició defensada per l'autor més influent del carlisme català finisecular, Lluís Maria de Llauder, i guarda relació amb el reviscolament profètic posterior a la Revolució de 1868. La lluita del Bé contra el Mal, ells o nosaltres, el tot o res, explicaria l'alt grau de violència en els territoris on més dura era la pugna amb els republicans federals. No és estrany que un agent del pretendent li aconsellés que «si se retarda el levantamiento perderemos muchos, que se pasan a la Internacional».²⁰

PROVINCIALISME I FURS. L'ENCAIX ENTRE CATALUNYA I ESPANYA

Grégoire Wyruboff era un cristal·lògraf nat a Moscou, deixeble d'August Comte i defensor del positivisme a França. Recollí en una obreta les notes de viatge que va fer el 1874 pel nord d'Espanya i la vall de l'Ebre. Volia passar pel filtre de la seva ment científica l'enrevessada situació d'Espanya. Ni la defensa de la religió ni la del rei eren motius suficients per explicar la persistència del carlisme, i situà el problema en la manca de sintonia amb l'Estat per part de Biscaia, Navarra i Catalunya. La centralització política no havia triomfat ni sota la monarquia ni amb la República. En canvi, Espanya estava preparada per al règim federatiu perquè el país era plural quant a la llengua, els hàbits, les tradicions i les condicions geogràfiques i industrials: «L'Espagne est une unité factice qui ne correspond à aucune réalité effective. De l'Andalousie à la Catalogne, de la Castille à la Biscaye, il y a au moins autant de différence que de l'Italie à la France, de la Belgique à la Hollande, de la Bohème à la Hongrie.» Hi havia almenys tanta diferència entre les regions espanyoles com entre alguns

estats europeus. Per a qualsevol govern, observava Wyruboff, seria difícil sostenir «sous la même loi» societat amb tradicions polítiques tan oposades.²¹

Proposem tres fases en l'evolució de les identifications polítiques del carlisme català: la que cercava una monarquia de províncies, la que s'oposava a l'obra centralitzadora de l'estat liberal i la que viurà l'hegemonia del catalanisme a principis del segle xx. Per a penetrar en la cosmovisió dels primers carlins emprarem el mot *provincialisme*, un terme que defineix les demandes d'atenció als interessos provincials —relatius al Principat de Catalunya— fetes públiques al tombant dels segles XVIII i XIX per membres de la classe dirigent catalana. Es prenia la província com a subjecte de decisió i de representació política, amb una concepció de la sobirania i de la nació més propera a la distribució territorial del poder que no pas a la distribució funcional de l'Estat.

Un dels primers objectius del provincialisme era obtenir representació i interlocució amb la Corona. Aquesta demanda va aparèixer en les convocatòries de Corts de 1760 i 1789, durant el procés constituent i d'aplicació del text gadità i en el transcurs de l'Estatut Reial i la redacció de la Constitució de 1837. En aquelles sessions, de manera idèntica a allò que visqueren els diputats americans entre 1810 i 1813, fou habitual que s'haguessin de disculpar a l'hora de tractar de problemes provincials per no ser titllats d'egoistes en no centrar-se en els interessos generals de la nació. El mot *provincialista*, doncs, tingué connotacions pejoratives.

El provincialisme polític carlista podia sintonitzar amb la voluntat històrica de la classe dirigent catalana que Espanya esdevingués una monarquia catòlica i comercial composta de províncies, preocupada per la recuperació i preservació constitucional (foral) i menys per la revolució constitucional. Les regles d'obediència i deferència amb el monarca feien inimaginable que peticions així es poguessin fer per iniciativa pròpia i al marge dels canals establerts, llevat dels moments d'excepcionalitat política com el que es va obrir arran del buit de poder esdevingut l'estiu de 1808. El provincialisme va ser ideològicament transversal, assumit també per sectors liberals, tal com ens ha ensenyat Jordi Roca. Un liberalisme com el moderat barceloní, preocupat per articular la nació liberal espanyola a partir de la cultura constitucional catalana de drets i llibertats, i que legitimà l'any 1820 la Diputació Provincial de Catalunya.²² Durant tots aquests anys, el ventall de propostes del provincialisme va incloure l'obertura de cossos de Cort provincials, la defensa del dret català vigent, el retorn de les lleis i constitucions pròpies o el prohibicionisme comercial. El liberalisme radical i democràtic compartí elements d'aquesta cultura en les bullangues dels anys trenta i quaranta i en els intents de demolició de la Ciutadella de Barcelona.

Formaven part d'aquesta cultura provincialista les respostes catalanes de 1809 a la Consulta al País i l'informe final redactat per Antoni de Capmany, que defensà la modernitat de les institucions perdudes feia un segle. També

les instruccions de la Junta Superior de Catalunya, redactades el 1810 pel jurista i posterior diputat Felip Aner d'Esteve i en què es demanà el manteniment dels furs i els drets que els catalans havien tingut en temps dels Àustries, reivindicació que havia fet poc abans a Baiona el diputat afrancesat Josep Garriga. Anys després, el 1836, el portaveu del grup progressista a les Corts, Domingo Marià Vila, proposà l'extensió del règim foral basc i navarrès a tot Espanya.

És un error valorar el foralisme carlí a partir del silenci dels dos primers pretendents carlins a la Corona, o bé pel judici negatiu que en farà la cultura catalanista a principi del segle xx. Es tractava d'un foralisme preocupat per la preservació de la foralitat existent, com ara el dret particular, i per l'oposició a la introducció de nous sistemes fiscals i de reclutament. I per a fer-ho tenien a disposició l'arsenal jurídic de les antigues constitucions i costums. Quan l'historiador Pere Anguera es preguntà si havia existit un protonacionalisme carlí català, la resposta que va donar va ser negativa. I pensem que va tenir raó, però només en una part del problema. La proclama de Benet de Plandolit-Targarona signada des dels Pirineus Orientals l'octubre de 1834, es referia vagament a la promesa del rei de «guardar los antiguos privilegios de este Principado», però es tractava de la preservació de lleis encara vigents i no suprimides el 1714. Malgrat els rumors o els intents d'activar aquest retorn, la resposta de la direcció carlina propera al rei sempre va ser negativa. Ho serà quan el 1836 Carlos Cruz Mayor, ministre d'Estat, refusi taxativament el restabliment dels furs, o quan el 1848 Manuel Curbells, íntim del comte de Montemolín, s'oposà al projecte de diputació de Tomàs Bertran i Soler.²³

Fins al 1869, el carlisme fou refractari a tocar l'arquitectura política que els Borbons havien imposat al segle xviii. Una altra cosa és que en el si del carlisme existís una lectura crítica del procés de centralització desenvolupat per la dinastia. Sectors de l'absolutisme reformista volien preservar el dret foral, que corria perill de naufragar amb el «derecho patrio» il·lustrat i la codificació liberal. En aquest clima, un militar francès apuntà, en fer-se ressò de l'aixecament malcontent de 1827: «Il ne faut pas chercher la cause de cette guerre ailleurs que dans le caractère national des Catalans, qui tiennent à leur législation.»²⁴ És a dir, en la seva cultura constitucional.

D'altres van anar més enllà, com ara el mercedari Magí Ferrer en l'obra esmentada anteriorment *Las leyes fundamentales...* Per a aquest autor, defensar l'absolutisme no tenia per què voler dir defensar un rei dèspota i tirà. Com a bon escolàstic, considerava que el rei absolut no podia regnar absolutament. L'autor va treure a col·lació la restauració de les lleis fonamentals i de les antigues llibertats, tot desaprovant la política del primer Borbó i assegurant que si Felip V hagués mantingut els furs, la influència de les antigues jerarquies —noblesa, Església i propietat— hauria posat fre a les doctrines filosòfiques.

Magí Ferrer proposà l'establiment de corts provincials amb lleis i fiscalitat pròpies, just després de la derrota car-

lista i de l'aplicació el 1841 de la Llei Paccionada a Navarra. És simptomàtic que situés el debat en les coordenades provincialistes. Sota el pretext que a Espanya tots havíem de ser espanyols —escrivia Magí Ferrer—, es proclama que «antes que provincianos, somos españoles». Els liberals prevenien que el provincialisme faria perillar o trencar «el vínculo de la unidad monárquica, o según el estilo republicano, de la unidad constitucional».²⁵ En tot cas, el provincialisme carlista no era una improvisació, i la qüestió foral no era un tema menor tot i l'allèrgia de la direcció carlina. Tampoc ho serà el provincialisme liberal basc en la defensa de la seva foralitat.

Una vegada destronada la reina liberal Isabel II el setembre de 1868, s'inicià una nova fase. Enrere quedaven dècades d'expansió de l'Estat i s'obria un temps en el qual les demandes de descentralització o de sobirania compartida eren transversals en la política catalana. La fórmula carlista serà doble: la d'una Espanya composta per províncies forals seguint el model basconavarrès, i la de la devolució dels furs als territoris de l'antiga Corona d'Aragó. La *Carta-Manifiesto* adreçada per Don Carles al seu germà, Alfons de Borbó, datada a París el 30 de juny de 1869 i redactada per l'escriptor Antoni Aparisi i Guisjarro, és el text programàtic més influent del carlisme finisecular. El document feia constar que el poble espanyol havia estimat sempre la descentralització i que la voluntat del rei no era la de rebaixar els furs bascos, sinó que la resta de províncies s'igualessin a aquelles quant al règim interior, bo i adaptant-les. Aquesta va ser la manifestació més clara del canvi de rumb de l'autoritat carlina fins a l'inici de la guerra. El manifest no era un reconeixement explícit de la foralitat catalana, sinó que perseverava en el discurs de la monarquia de províncies.

Cometriem un error si penséssim que el foralisme carlí català va anar sempre a remolc de la iniciativa del pretendent. No es pot reduir el foralisme als documents regis i a la defensa de la foralitat basca i navarresa. Aquests anys van viure l'eclosió de la qüestió foral catalana per mitjà de manifestos electorals i discursos parlamentaris, en les conferències dels cercles, en llibres de to històric i en opuscles de format popular. Una de les primeres manifestacions explícitament foralistes va ser la del jove advocat i periodista ultracatòlic Lluís Maria de Llauder, en l'al·locució als electors del districte de Vic el mes de gener de 1869; anterior, per tant, a la *Carta-Manifiesto* de Don Carles. Es tractava de recuperar els furs fent-los compatibles amb la vida moderna. Amb ells es frenaria la centralització, es moralitzaria l'Administració i se suprimien les quintes (reclutament d'un de cada cinc joves per sorteig). En altres articles insistí que els furs no tan sols rectificaven el procés centralitzador, sinó que eren una alternativa catòlica al federalisme republicà. Qüestió rellevant si volem entendre la gramàtica política dels protagonistes, més enllà del judici que podem fer els historiadors. La rivalitat entre foralistes i federals durant el Sexenni es reproduirà amb els catalanistes durant la Restauració.

Aquells anys aparegué una literatura de caràcter jurídic i històric dedicada a evocar la religiositat dels catalans i la bondat de les seves institucions parlamentàries. Ens referim a obres com les de l'advocat gironí Narcís Blanch, les del canonge de Barcelona Mateu Bruguera o l'opuscle anònim i en català titulat *Los catalans y sos furs: Llibre editat per un fill de la terra*, escrit en un llenguatge col·loquial per atreure's un públic popular. Les al·lusions als furs van sortir a la llum en discursos parlamentaris com el de l'advocat i diputat carlí per Girona Emili Sicars, que el 27 de maig de 1871 feu responsable la dinastia borbònica personificada en Felip V de la pèrdua dels furs i dels problemes que comportava que magistrats, fiscals i jutges de primera instància no coneguessin la llengua catalana ni les lleis particulars. O, el 3 gener de 1869, en el discurs de Joan Mestre i Tudela, antic alcalde de Lleida i futur vicepresident de la diputació carlina, en la inauguració del cercle catolicomonàrquic de la seva ciutat, un dels primers de Catalunya que s'adherí a la causa. En la intervenció dirà que el reclutament i el sistema fiscal, les quintes i els consums (impostos sobre aliments de consum general), eren resultat de la política liberal que els furs aconseguirien eliminar.

Entre el 8 d'abril i el 16 de juliol de 1872, data de l'aparició de les primeres partides i de la proclama de devolució foral de Don Carles, van sortir a la premsa notícies espigolades dels crits de grups carlins a les entrades i sortides dels pobles. Sense ànims de ser exhaustius, la llista de les consignes contenia visques als furs catalans, a Don Carles i a la religió i crides a expulsar el rei estranger Amadeu de Savoia confoses amb visques a Espanya. Tenim constància que el primer de maig la partida del Guerro de Ratera ho va fer a Agramunt, i el 30 de maig, la partida de Francesc Savalls a Sarrià de Ter; un dia més tard, la partida del Quico de Constantí al Vendrell; l'1 de juliol, la de Camats a Vilanova de Meià, i el 22 de juny a Santa Pau ho va fer l'exdiputat per Torroella de Montgrí Joan Vidal de Llobatera, que un any abans havia fet un discurs als electors del seu districte respectuós amb els furs. De nord a sud i a ponent, el foralisme va ser exhibit en rituals d'afirmació política i difós arreu abans de ser publicada la proclama a la premsa de Barcelona i de Madrid a finals de juliol i principi d'agost de 1872.

El document de devolució foral del mes de juliol tenia dues parts. La primera era una declaració d'intencions que remetia a la *Carta-Manifiesto* i que s'adreçava als catalans, aragonesos i valencians, per aquest ordre, fent-los saber que Don Carles retornava el que el seu avantpassat Felip V havia esborrat, en premi a la fidelitat. L'estiu de 1872 s'havia fracassat en l'intent d'aixecament al nord basconavarrès, mentre que l'únic territori on la insurrecció persistia era Catalunya. Aquesta és una de tantes evidències que palesa que el carlisme català no va ser perifèric en la història general del carlisme. La segona part del document és una important selecció dels principals furs catalans centrats en el compromís amb la unitat catòlica, la sobirania fiscal de la Diputació General i de les Corts

catalanes, la supressió de quintes, l'atenció al règim municipal i la fesomia jurídica del país. Ja no es tractava només de mantenir el dret català o de trobar una acomodació provincial, sinó de recuperar i adaptar l'antic règim foral català en el marc d'una monarquia catòlica composta. De seguida, des de Tarragona escrivien el 29 d'octubre al diari carlí de Madrid *La Esperanza* dient que els joves es presentaven «en demanda de fusiles para combatir en favor de los fueros de Cataluña» i que, a diferència dels catòlics liberals, no es podien invocar les tradicions pàtries si no es defensaven els furs.

No tota la direcció carlina espanyola estigué d'acord amb el pas fet pel pretendent. El cap d'estat major carlí Hermenegildo Díaz de Cevallos, agent destacat a Catalunya Nord, pensà que es tractava d'un greu error que podia esborrar el que havia fet la dinastia per la unitat administrativa d'Espanya. La premsa liberal de Madrid, com ara *La Época*, advertia que el foralisme s'apropava perillosament al federalisme republicà i que així destruïa l'obra dels Reis Catòlics tot calant foc a la unitat nacional. Fins i tot el corresponal a Madrid del *Diario de Barcelona* distingia la positiva descentralització administrativa del que era el trencament de la unitat nacional, que suposaria tenir tants governs com províncies té un mateix estat.

Diferent va ser l'acollida de la premsa republicana federal, tant a Barcelona com a Madrid. Durant els mesos d'estiu de 1872 i la segona meitat de 1874, la premsa liberal i republicana de Barcelona debatrà de la mà de periodistes i historiadors la validesa i el sentit d'aquest foralisme. La relació amb el republicanisme no s'esgota aquí. En una carta de Vic a *La Esperanza*, el 20 d'agost de 1872, l'autor es congratulava que tot Catalunya, des que Don Carles havia de tornar els furs, havia esdevingut republicana. Els furs «no son cosa más que una República muy bien ordenada a la libertad verdadera y al alivio positivo del pobre y menesteroso». La República dels furs era la República de Déu, un model en què el catolicisme enfortia la lectura tradicionalista, que no pas cesarista, del carlisme.

L'establiment, l'hivern de 1874, d'una diputació a Sant Joan de les Abadesses va ser fruit d'un conjunt de condicions. El carlisme català vivia una crisi de creixement, amb victòries militars, però amb greus problemes de governança. Des de finals de 1873 eren habituals les anades i vingudes de comissions de polítics i grans propietaris a la caserna reial. Malgrat la decisió del rei el maig de 1874 de crear una Diputació de Catalunya, l'operació tan sols tenia un caràcter administratiu i, per tant, insuficient. Novament les pressions catalanes van ser vistes en sentit negatiu. Dos dies més tard que l'infant Alfons de Borbó rebés en audiència a Solsona una comissió de carlins en demanda d'una sortida política al Principat, escriví en termes severs al seu germà. Li comunicà que un grup de propietaris volia una junta de govern per nomenar autoritats locals i recaptar tributs, «y todo no es más que para trabajar a la Independencia de Cataluña. Lo que los catalanes desean, bajo la palabra Fueros, es declararse independien-

tes de España. Esto me consta por varios conductos, y esto es lo que siempre yo preveía y de lo cual no dudé nunca». La visió imperial i uniformista d'Alfons tenia adeptes. Un agent carlí a la frontera, Josep Maria Galí, escrigué al secretari militar de Don Carles, Guillermo Estrada, dient-li que els carlins exigien massa, «casi la omnipotencia y la inmortalidad», i que calia contenir «las tendencias antiautoritarias» dels furs²⁶.

Les pressions de les juntes de propietaris reunides a Olot i a Vic forçaren el pretendent a expedir un decret a Estella, el 26 de juliol de 1874, en què s'establí una Diputació de Guerra. L'1 d'octubre es feu pública la decisió per part del veterà general Rafael Tristany, que s'instal·là a Sant Joan de les Abadesses un mes després i estengué la seva actuació fins al setge de la Seu d'Urgell el mes d'agost de 1875. Els primers dies d'octubre se celebraren actes solemnes a Olot, la Seu d'Urgell i Vic, que entenien la Diputació en el camí de la devolució foral. Aquest era el sentit de diversos articles a la premsa carlina, on es cridava al martiri pel rei, la religió i les llibertats catalanes. D'alt valor simbòlic va ser l'exposició pública a Olot del retrat de Don Carles guarnit amb inscripcions com «Fora quintes», «Visca la Unitat Catòlica» i «Visca el Rei Don Carles VII», «restaurador de los fueros de Cataluña». La Diputació fou dirigida per setze consellers, prohoms del carlisme polític i electoral anterior. Tingué competències administratives i de representació política, el control de la fiscalitat i de la justícia —una audiència territorial—, d'ordre públic amb el retorn dels Mossos d'Esquadra, i la gestió dels hospitals i les comunicacions. Tot i l'escarni de la premsa de Madrid, l'experiència va ser ben real. El mes de febrer de 1875, el militar liberal Arsenio Martínez Campos, aleshores capità general de Catalunya, informava dels contactes a la frontera entre carlins i republicans federals, una aliança consistent a concedir els furs i «una autonomía administrativa, con aumento de jornales y disminución de horas de trabajo, con objeto de ganarse la causa obrera».²⁷

EL CARLISME POLÍTIC CATALÀ FINS A L'ADVENIMENT DE LA SOCIETAT DE MASSES, 1868-1936

Els historiadors han comès l'error de veure el carlisme de finals de segle com un actor secundari de la política. El coneixement sobre el monarquisme continua essent una incògnita, tot i que Catalunya va ser un país tant republicà com monàrquic. Tampoc no s'ha valorat prou la rica i extensa sociabilitat catòlica. El conflicte entre lliurepensadors i catòlics va ser una clivella de llarga durada a tot Europa. Entre 1869 i 1872 o entre 1876 i 1888, la sociabilitat catòlica tindrà en els carlins un actor protagonista. L'acció catòlica serà el seu àmbit d'actuació, encara que li restarà projecció en els nous espais de la societat de masses. Amb la consolidació de la Restauració el 1876, el carlisme viurà un compàs d'espera. La derrota militar fou també política, en la mesura que la imatge pública del rei quedà

malparada per les desavinences amb els eclesiàstics i des-sacralitzada pels escàndols familiars i sexuals.²⁸ Quedaven enrere uns anys plens d'anuncis apocalíptics. Segons una visió del temps escatològica, calia esperar l'arribada dels nous símptomes d'esgotament del sistema liberal. És el que va pensar Lluís Maria de Llauder, quan era cap de la Junta Regional Carlista catalana, davant l'ensulsiada colonial a Cuba i les Filipines el 1898.

El partit carlí continuarà acaparant les tribunes d'acció i de propaganda fins a l'escissió integrista de 1888. Serà aleshores i no abans quan perdé part del personal que el 1868 apostà per Don Carles. I va ser el 1890, en ser nomenat delegat del rei a Espanya el marquès de Cerralbo, quan es reconstruirà el partit segons un model que reproduïa el de l'Associació Catolicomonàrquica de 1870: juntes, premsa i centres de sociabilitat. És un error presentar el carlisme de fi de segle com un carlisme «nou», perquè els fonaments de la modernització del partit, de la sociabilitat i de la cultura política es van fundar en el Sexenni Democràtic. Com també és un error pensar que el personal nouvingut el 1868 va utilitzar-lo com a paraigua contrarevolucionari, i que una vegada derrotat el va llençar.²⁹

La crisi final del règim isabelí va revifar una causa que semblava morta. El carlisme era una etiqueta política sense organització, una «comunió monarquicoreligiosa», tal com la definí Josep Maria Carulla,³⁰ amb un pretendent poc conegut. En molt poc temps es va construir una alternativa política moderna d'un pes enorme en la societat catalana. Ocupà l'espai electoral de la dreta i quasi monopolitzà la causa catòlica tenint com a rerefons l'ofensiva anticlerical. Més enllà de la caricatura del pagès analfabet prepolític, la direcció carlina la duïen joves advocats urbans que vestien levita. Fins i tot la primera partida en sortir a campanya la nit del 7 al 8 d'abril de 1872 ho va fer des del pla barceloní.

Antics alcaldes neocatòlics de Lleida, Vic, Girona, Tortosa, Olot o Balaguer es van adherir a la «nova» causa carlina. A partir de 1868, i més en concret de 1870, va tenir lloc una veritable mudança de les seves estructures polítiques. Es dotarà de nombrosos centres de sociabilitat i de comitès de notables amb la missió d'assaltar les institucions per mitjà del combat electoral, la propaganda i, si esqueia, el cop d'estat. Era un model de partit modern en el context europeu i comparable en densitat al republicà, més avançat que els residus del moderat i del liberal progressista del Govern; un disseny que va comptar amb el protagonisme del veterà cabdill Ramon Cabrera, poc abans de la seva dimissió, prenent com a model el partit *tory* anglès.³¹

El carlisme català no responia al tipus ideal de partit. L'estructura dirigent fa pensar en una confederació de notables, encara que no ho era en puritat, com tampoc de transició al partit de masses. Tal vegada fou el primer assaig de partit de quadres de Catalunya, que durant la Restauració evolucionà cap a una organització més complexa, amb una rica base social i territorial, esforçada a conrear una alteritat comunitària a la societat liberal. No

hi va haver una correlació entre l'arrelament i l'escassa representació en les institucions parlamentàries, entre altres motius perquè no podien controlar tots els ressorts de la corrupció electoral.

L'estructura de la comunitat fou piramidal, amb una junta central per a tot Espanya i juntes provincials, de districte i locals. Entre 1870 i 1872 es van constituir com a mínim 166 juntes a tot Catalunya —89 de les quals pertanyien a la província de Girona—, mentre que a Espanya se'n crearen 902. La gran penetració gironina desmenteix que les juntes fossin poc representatives. Quan el carlisme es reorganitzà el 1892 sota la direcció del marquès de Cerralbo i de Lluís Maria de Llauder, s'assolí a Espanya el miler de juntes i a Catalunya, 197. Aquestes xifres es mantingueren fins que van quedar desballestades per la repressió del Govern de 1899 i 1900. Des de la seva creació, van tenir un rol clau en l'establiment local del partit, en les convocatòries electorals i en la defensa jurídica dels candidats. A diferència de la Restauració, alguns partidaris ho seran també de les clandestines juntes d'armament que preparaven el cop de força. Vist en perspectiva, el model fou similar en les dues èpoques, tot i que en la Restauració existiren juntes regionals que coordinaven tota la resta.

El concepte de cultura política pot ser útil per a aprofundir en la gramàtica del carlisme: què pensaven i sobretot com vivien la identificació amb un projecte polític. Entenem la cultura política com aquell àmbit que analitza les actituds, les creences i els valors compartits pels individus que formen un grup. La historiografia no ha insistit prou en els significats culturals i discursius que els carlins atorgaven a la política. D'uns anys ençà, sabem que van construir un ric repertori de símbols i de vocabulari, amb una memòria i un calendari commemoratiu, i un panteó alternatiu a l'arquetip d'heroi romàntic liberal. Entre 1869 i 1872 es renovaren els patrons polítics i simbòlics del rei i la seva família i s'adoptaren moderns instruments de propaganda. Al símbol masculí de la boina s'hi afegí el femení de la margarida, la secció femenina del tradicionalisme carlí. En aquest moment apareixen publicades galeries de veterans il·lustres, que amalgamaren el martiri catòlic amb el carlista. Operació que es perllongarà durant la Restauració i que culminarà el 1896 amb la celebració de la festa anual dels màrtirs de la tradició cada 10 de març.

El 1868 es construí una representació del pretendent segons l'arquetip viril de cavaller catòlic, bon pare de família i paternal amb els seus súbdits. És ara quan prenen interès les peregrinacions als espais de memòria de l'exili, com el narrat per l'escriptor Josep Maria Carulla. Els viatges a palaus i «santuaris» com el de la capella de Sant Carles a l'església catedral de Sant Just, a Trieste, que anticipen les peregrinacions al palau de Loredan a Venècia a finals de segle. Són anys de renovació en el llenguatge polític, de l'ús del mot pejoratiu *sipai* per a designar els voluntaris liberals locals, equiparats als voluntaris indígenes al servei dels anglesos a l'Índia. La cultura política carlina contenia tota una concepció del món, una *Weltanschauung* que es materialitzà en el consum popular de cap-

ses de mistos, jocs de cartes, etiquetes de vins i de licors, ventalls decorats i targetes de visita amb els retrats dels reis, al costat d'estampes amb les imatges del Sagrat Cor de Jesús i de la Immaculada Concepció.

Les festes commemoratives de la Catalunya de la postguerra de 1876 són un test d'aquesta cultura política, perquè no van tenir el mateix tarannà en tots els escenaris. A Catalunya van predominar les festes liberals i republicanes en record dels morts i de les defenses dels pobles, com ara a Igualada, Collformic, Caldes de Montbui o Puigcerdà, mentre que a Andalusia, Cartagena i el País Valencià, prevalgué el record de la revolució cantonal. Al començament del segle xx canviarà i l'experiència emocional i el carlisme recuperarà per a ús polític llocs de culte com ara a Butsènit i Montserrat el 1907, i s'organitzaran aplecs en memòria de les víctimes de Montalegre de 1910 i de Vinyoles d'Orís de 1912. Alguns responien a un calendari local, com l'aplec de llarga tradició dels Tres Roures al Bages. D'altres exhibien una gran capacitat de mobilització combinant el calendari local amb el nacional, com succeí en l'apropiació, el 1908, de les festes del centenari de la Guerra del Francès i de les batalles del Bruc del 1808 a Manresa i a Igualada. Una altra prova de força serà la Peregrinació de la Lleialtat, que el 1913 traslladà les restes de Rafael Tristany des de Lorda fins a Ardèvol.

Un important instrument de modernització política foren els centres de sociabilitat, el cercle o casino carlista. A la Catalunya del Sexenni Democràtic n'hi havia vint-i-vuit, tot i ser habitual que en una ciutat petita els homes i les famílies carlistes anessin al cercle catòlic a manca d'un de carlí, vint-i-sis a tot el país. Una pràctica que igualment els alineava com a rivals polítics locals. El 1892, el nombre de cercles era de quaranta-dos, i quatre anys més tard la xifra augmentà a un centenar, una tercera part del total espanyol. Els centres facilitaven la projecció comunitària, una mena de mirall interclassista i de base popular, com va demostrar Jordi Canal amb els papers del cercle carlí d'Olot, entre 1889 i 1900, on destacaven els artesans i els obrers, els treballadors del camp, els petits comerciants i els propietaris de pagès.³² En el si dels cercles es feia teatre i cant coral, hi havia lloc per als discursos polítics i zones d'esbarjo per a prendre cafè i licors, i sales de lectura i de billar. Activitats que s'afegiran anys més tard a l'assistència a banquets i vetllades literàries, classes nocturnes i tasques de beneficència.

Catalunya va gaudir del màxim nombre de juntes i cercles i fou capdavantera en la modernització del carlisme, tal vegada perquè era la societat més avançada i la que tenia la densitat associativa més alta de tot Espanya. El País Valencià va ser el segon territori a tenir un major nombre de juntes i cercles, tant en el Sexenni com en la Restauració, per sobre del País Basc i Navarra, on pesava més la sociabilitat informal. Tampoc no fou una novetat l'existència de juntes als barris barcelonins que havien estat municipis independents, perquè abans de l'annexió a la ciutat, durant el Sexenni, ja en tenien les localitats de Gràcia, Sants i Hostafrancs. Els elements de relativa continuï-

tat no ens han d'amagar la irrupció de noves modalitats organitzatives i de propaganda, pròpies de l'adveniment de la societat de masses, com foren les joventuts carlines a Barcelona el 1896 o a Manresa el 1903, i de dones, les «margarides», el 1919.

Pel que fa a la propaganda, a la Catalunya del Sexenni es publicaren trenta-cinc periòdics, mentre que entre 1876 i 1915 n'aparegueren noranta-nou, alguns de temporals, per evitar les suspensions. Les dades palesen una riquíssima societat civil i una no menys densa vida política local, que facilità l'existència de subcultures polítiques a Manresa, Olot, Vic, Igualada, Berga, Figueres, Tortosa o Mataró. Un altre indicador va ser la forta presència electoral, en concret en la legislatura de 1871 i 1872, en què aconseguí tretze actes, a curta distància de les quinze republicanes i de les catorze del partit del Govern. El nombre total d'escons, sumats als carlins escollits en les candidatures catòliques de 1869 i 1870, serà de disset, una quantitat estimable si tenim en compte que entre 1890 i 1923, també amb sufragi universal, el nombre d'escons obtinguts serà de vint.

Lluís Maria de Llauder,³³ que havia estat redactor del diari barceloní *La Convicció* (1870-1873), fundador i director d'*El Correo Catalán* entre 1878 i 1899, participà durant els primers anys de la Restauració al costat de Manuel de Llanza, duc de Solferino, en la renovació del repertori de mobilització i en les peregrinacions nacionals i internacionals. Dirigiren de nou la Joventut Catòlica i l'Associació de Catòlics. Era evident, però, que el control de la sociabilitat catòlica no era suficient en la disputa d'hegemonies. L'atenció per les campanyes de signatures per la unitat catòlica es desplaçarà cap a les de l'oposició a la codificació civil i d'atenció als interessos catalans. Els anys vuitanta i noranta aparegué un teixit d'entitats catalanistes i de sectors econòmics polititzats en què el carlisme no es trobà còmode. En les campanyes contra el Codi civil participaran juristes carlins, com Emili Sicars, però havien perdut la iniciativa política. Encara que es demostrés que l'interès pels furs no era una raresa històrica, sinó un instrument d'anàlisi del present, l'estudi més rigorós fou escrit a l'època per dos autors aliens al carlisme com Josep Coroleu i Josep Pella i Forgas.

Els carlins tenien por de ser engolits per la creixent presència del catalanisme. Del desdeny inicial es va passar a la basarda per un nou competidor. A finals de segle hi hagueren diversos senyals d'inquietud, com ho palesa el document redactat el 1897 per la minoria carlista a les Corts, conegut com a Acta de Loredan. Calia abominar del separatisme. Aquest concepte era una arma de doble tall. Per al carlisme, insistir en el seu distanciament respecte del separatisme era útil tant de portes endins, en un moment de forta nacionalització espanyola, com de portes enfora, per marcar distàncies amb el catalanisme i altres provincialismes extrems. En tot cas, per a Llauder i per a molts carlins catalans, no es podia ser un bon carlí sense ser un bon espanyol. El centralisme era resultat del liberalisme parlamentari, no pas de Felip V ni de la dinastia borbònica.

ca. Una posició distant de la catalanista, que maldava per trobar el seu espai i no ser confosa amb la intransigència catòlica. Com podia ser que els liberals, que havien destruït els furs bascos, ara volguessin ser regionalistes?

La historiografia ha comparat l'itinerari de tres figures del carlisme finisecular i llur relació amb el catalanisme: l'esmentat Lluís Maria de Llauder, l'escriptor i pintor Marià Vayreda i el pedagog Joan Bardina,³⁴ i certament no s'han d'establir connexions mecàniques entre foralisme i catalanisme. Ara bé, en la mesura que avançava el conflicte provocat pels processos de nacionalització espanyols, d'una banda, i la mobilització regionalista, de l'altra, el catalanisme va afectar totes les cultures polítiques. És raonable pensar que el foralisme carlí i integrista va ser un de tants substrats de la dreia catòlica que formaren part de la família catalanista. Al costat aparegué un espanyolisme carlí renuent a parlar de furs i combatí amb el catalanisme. Les trajectòries van ser intrincades perquè la rivalitat es donà a l'interior de tots els processos de nacionalització i en tots els nacionalismes, inclòs l'espanyolista. Les preguntes clau a respondre són: per què va ser tan difícil mantenir el doble patriotisme i per què les lectures d'aquest eren divergents, a Madrid i a Barcelona? No deu ser que una part de la historiografia veu com a natural i teleològica la constitució d'Espanya, sense esquerdes, com a estat nació?

Encara resta molt per conèixer bé les tradicions polítiques locals i no només uns pocs, tot i que valuosos, itineraris personals. Existeixen casos com el del capellà i periodista Gaietà Soler, que criticà Enric Prat de la Riba i el seu «liberalisme pràctic catalanista» perquè aquest patriotisme erosionava els fonaments religiosos. Ara bé, aquest itinerari és desmentit per la figura de qui va ser alcalde de Manresa el 1904, sota una candidatura catolicoregionalista, l'antic integrista Pere Armengou i Manso, perquè, com ha dit la historiadora Gemma Rubí, la política local era determinant. El carlisme va ser satèl·lit del catalanisme precisament en una ciutat, Manresa, que era el segon baluard de la Lliga Regionalista a Catalunya. A la ciutat de Vic, l'historiador Xavier Tornafoch descobrí que destacats integristes, com ara Manuel Moret i Joan Vilanova, deixaren el partit per fer-se catalanistes. De fet, s'ha considerat que l'integrisme evolucionà cap al regionalisme i que, mercès al seu foralisme, va esdevenir un apèndix de la dreia catalanista. En canvi, carlins i catalanistes pugneren per un espai comú.³⁵

Joan Bardina confirmaria el clixé, massa esquemàtic, del pas del carlisme al catalanisme de la Lliga Regionalista. Tal vegada és el cas més notable pel que tenen de valor els seus escrits, entre d'altres, *Catalunya autònoma* (1899) i *Catalunya i els carlins* (1900). L'autor insistí en l'oposició al separatisme i en el caràcter confederal espanyol, però també en el fet que Catalunya era la pàtria i la nació, i que Catalunya era tant nació com Portugal. La nòmina de casos podria ser més àmplia. L'economista lleidatà Joan Bergós va ser promotor de les Bases de Manresa, fundador de l'Associació Cultural Catalanista i conreador

dels Jocs Florals. Manuel Roger de Llúria, principal dirigent carlista de Lleida, deixarà la comunió i es vincularà a l'òrbita catalanista. Tal vegada el camí traçat pel carlisme mollerussenc serà representatiu d'aquest model, per bé que a poc a poc s'insereix en les dinàmiques catalanistes, com ara la festa de la llengua catalana el 1916, l'Acadèmia Montserratina i els Pomells de Joventut el 1920.

En tot cas, els historiadors no haurien de confondre aquests processos viscuts entre les bases i alguns joves dirigents amb la posició oficial dels pretendents i del personal més proper. La malfiança sobre l'abast del provincialisme, del foralisme i del regionalisme tradicionalista continuarà sent una constant en la jerarquia, qüestions que s'agreuaren en el context explosiu de la societat de masses. El duc de Solferino tenia 52 anys quan assumí ser cap regional de la comunió.³⁶ Ho serà entre 1910 i 1915, i entre 1917 i 1919, representant la línia oficial propera electoralment i socialment a la Lliga. El desplaçament tàctic per situar-se en el camp de la Lliga Regionalista fou una qüestió de supervivència política. Les clivelles internes no van quedar afectades tan sols per l'apropament al regionalisme, sinó per dos factors més. Un era l'augment extraordinari de la conflictivitat social, com ara la vaga general de 1902 o la Setmana Tràgica el 1909. L'altre depenia de les variables locals i de les polítiques d'aliances, que feien escollir catalanistes o dinàstics, i fins i tot republicans, com a companys de viatge electoral. Aquestes maniobres incomodaren la junta regional i acabaren amb l'expulsió de dirigents lleidatans el 1913 i amb la dissolució per desobediència de les juntes del districte de Berga i Manresa el 1917.

La participació carlina en la coalició Solidaritat Catalana (1907-1909), al costat de catalanistes i republicans i després d'una forta repressió centralista i militarista, va suposar un baló d'oxigen per l'obtenció de sis diputats. També segellà un dels moments de relació més estreta amb el catalanisme. Un dels artífexs va ser Miquel Junyent, director d'*El Correo Catalán* entre 1903 i 1933, que dirigia el partit a la província de Barcelona i que va ser cap regional entre 1915 i 1917 i entre 1919 i 1923. Simptomàticament, el 1916, el marquès de Cerralbo l'aconsellà de no dependre gaire de la Lliga Regionalista, per liberal i per «su dudoso españolismo». Quan encara cuejava la victòria de Solidaritat Catalana, el senador duc de Solferino rebé una resposta aïrada del general José López Domínguez, en sessió del 21 de febrer de 1908. Segons el militar, la idea que Catalunya era un estat autònom i Espanya una confederació d'estats, «para nosotros, para los verdaderos patriotas, para los hombres constitucionales y parlamentarios, eso equivale a ser antiespañol».³⁷

El 1930, la Lliga Regionalista recuperà el control de la Diputació de Barcelona i preparà la reconstitució de la Mancomunitat. En sentir-se bandejat, el carlisme redactà un estatut d'autonomia, la qual cosa implicava un canvi tàctic i jurídic important. El text defensava la plena autonomia de Catalunya per mitjà d'una lliure federació, l'oficialitat de la llengua catalana, el concert econòmic i un

«sufragi universal orgànic». Més tard, quan es proclamà la Generalitat republicana i es discutí l'estatut d'autonomia, s'apostà pel vot afirmatiu tot i les reserves respecte a la redacció i la disconformitat en matèria religiosa. Per al sector regionalista, representat per Tomàs Caylà, l'estatut de 1932 no satisfieia l'ideal d'una confederació ibèrica i fins i tot era insuficient perquè no preveia exèrcit propi. Caylà va ser el darrer cap regional abans de l'esclat de la Guerra Civil. En el passat havia dirigit el setmanari de Valls *Joventut*, on havia publicat la promesa de Carles VII de retornar els furs. Caylà sentia un sincer espanyolisme i rebutjava el separatisme, però tot i això un sector apreciable del carlisme feu una lectura negativa de l'apropament històric a la Lliga i aspirà a defensar una Espanya uniforme.

Dalmacio Iglesias va ser un dels caps contraris al regionalisme, perquè per a ell la prioritat era esdevenir l'alternativa d'ordre de la dreta catalana. Tots els carlins volien això, però el projecte d'Iglesias abordava la qüestió social des d'una òptica espanyolista. Calia fer front d'una manera enèrgica als republicans d'Alejandro Lerroux amb una política social més autònoma respecte de l'Església. La política de masses causava impacte als carrers de Barcelona i un sector del carlisme veié l'oportunitat d'utilitzar la cultura de la violència dels joves carlins contra la impetuositat anticlerical lerrouxista, mentre que per al sector oficial la solució passava per instaurar el paternalisme social catòlic i regionalista. A Sant Feliu de Llobregat hi va haver cinc morts en la topada entre carlins i republicans el 28 de maig de 1912, que cal sumar als dos morts a Granollers el 13 d'agost. Per a les joves generacions no servien les velles receptes, com ho sancionà el fracàs de l'alçament a Badalona el 1900, que tancà el cycle insurreccional carlí.

El 1907, Joan Maria Roma va formar uns grups de defensa amb el nom de «requetès». Tres anys més tard, sota la direcció del polític i militar valencià Joaquim Llorens, es transformaran en una formació paramilitar, força de xoc i escola de joves, la primera a l'Espanya del segle xx, comparable als Camelots du Roi d'Action Française. El duc de Solferino tenia, a més, l'oposició de setmanaris com *La Trinchera* (1912-1919), que provocava picabaralles amb el *El Correo Catalán* i regalava als lectors pistoles Browning i màusers; un tipus de carlisme que va créixer al pla de Barcelona a redós del ressorgiment de nombrosos cercles integrats per treballadors i dependents de classe mitjana i baixa arribats amb l'onada migratòria.

El sector carlí anti-Lliga enfortí lligams amb grups d'extrema dreta en l'ambient posterior a la Gran Guerra. A finals de 1918 i principis de 1919 augmentà la tensió als carrers entre catalanistes radicals i espanyolistes extrems. Al bell mig hi cuetejava la qüestió de l'aprovació del projecte d'estatut d'autonomia. Davant de l'«órdago separatista» es formarà la Liga Patriótica Española, integrada per carlins, policies de paisà, militars, funcionaris, fanàtics del club de futbol RCD Español i exlerrouxistes, colze a colze amb la Unión Monárquica Nacional d'Alfons Sala. Una amalgama que serví de pedrera posterior al feixisme. La irrupció de la vaga de la Canadenca del 1919

constituí una fita en la solidaritat de classes, però eclipsà la resta de conflictes. En aquest context sorgiren els Sindicats Lliures.

Formalment, els Sindicats Lliures —o Corporació General de Treballadors— es formaran en una reunió a l'Ateneu Obrer Legitimista de Barcelona l'octubre de 1919. La seva primera seu fou el Círcol Central Tradicionalista de Barcelona. En la trobada intervingueren carlins destacats, regidors i periodistes, com ara Miquel Junyent, però qui encapçalà el projecte fou el carlista Ramon Sales, antic membre del sindicat mercantil de la CNT. Els Lliures ompliren el buit del fracàs del sindicalisme catòlic i arraconaren qualsevol referència al carlisme. Eren associacions formades amb exclusius objectius professionals i econòmics.³⁸ L'origen va tenir a veure amb les dificultats de domini dels carrers per part de Capitanía General i del Govern Civil, màxims representants de l'Estat. Tal vegada és un reduccionisme considerar-los un sindicat groc i braç executor dels fabricants, però les autoritats no sabien ben bé com controlar el teixit social. D'aquí el protagonisme de figures com Bartolomé Roselló, comandant de la guarnició militar, i els lligams del sindicat, segons els períodes, amb la patronal i amb el Govern Civil. Fou una onada de violència transversal en què s'enfrontaren pistolers de la policia i de la patronal, membres del sometent i dels Lliures, tots contra la CNT, i que acabà amb la vida del sindicalista Salvador Seguí i l'advocat Francesc Layret, entre molts altres.³⁹

En el fons es tractava d'un tipus de violència comuna a tot Europa com a resposta a la crisi del liberalisme parlamentari i del perill revolucionari. S'havia acabat l'època dels cabdills i s'obria l'era de la banalització de la violència. Segons xifres del propi sindicat publicades per Colin M. Winston, els Lliures assoliren a Catalunya el 1929 els 120.000 afiliats, en un context favorable i de forta repressió anticonfederal. El 1936, donant suport al cop d'estat antirepublicà, els carlins tenien a Catalunya un contingent teòric de 18.160 requetès. Un personal amb el qual es nodrí després la unitat militar de xoc del Terç de Requetès de la Mare de Déu de Montserrat.⁴⁰

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Una de les primeres aproximacions a un marc europeu meridional de la contrarevolució a Josep Maria FRADEIRA, Jesús MILLAN i Ramon GARRABOU. *Carlisme i moviments absolutistes*. Eumo, Vic 1994. Algunes referències bàsiques sobre la contrarevolució europea a François LEBRUN i Roger DUPUY. *Les résistances a la Révolution*. Imago, París 1987; Jean-Clément MARTIN (dir.). *La Contre-Révolution en Europe, XVIIIe-XIXe siècles: Réalités politiques et sociales, résonances culturelles et idéologiques*. PUR, Rennes 2001; Jean-Clément MARTIN (ed.). *Dictionnaire de la Contre-révolution: XVIII-XX siècles*. Perrin, París 2011; Eugenio DI RIENZO (ed.). *Nazione e Controrivoluzione nell'Europa contemporanea, 1799-1848*. Guerini e Associati, Milà 2004; Simon SARLIN. *Le légitimisme en armes: Histoire d'une mobilisation internationale contre l'unité italienne*. École Française de Rome, Roma 2013; Carmine PINTO. *La guerre per il Mezzogiorno: Italiani, borbonici e briganti, 1860-1870*. Laterza, Roma 2019; Maria de Fátima SA i Melo FERREIRA. *Rebeldes e Insubmissos. Resistências Populares ao Liberalismo (1834-1844)*. Edições Afrontamento, Porto 2002.
- [2] Sobre Dou, vegeu M. Gemma RUBÍ i Lluís Ferran TOLEDANO. «Representación política y modernidades múltiples. Los diputados catalanes en las Cortes de Cádiz (1810-1814)». *Historia Constitucional*, núm. 19 (2018), p. 159-176, i Lluís Ferran TOLEDANO. «Modernidades múltiples: los proyectos económicos de Ramón Lázaro de Dou y Bassols y los cambios en los circuitos de opinión erudita (1742-1832)». A: Jesús ASTIGARRAGA i Javier Usoz (ed.). *L'économie politique et la sphère publique dans le débat des lumières*. Instituto internacional Xabier Maria de Munibe de Estudios del Siglo XVIII i Casa de Velázquez, Madrid 2012, p. 187-210. Pedro RÚJULA i Javier R. SOLANS (ed.). *El desafío de la revolución: Reaccionarios, antiliberales y contrarrevolucionarios (siglos XVIII y XIX)*. Comares, Granada 2017.
- [3] Valentí ALMIRALL (A. Z., pseudònim). *El Renacimiento catalán, las leyes forales y el carlismo en Cataluña*. Barcelona, 1878. L'escrit formava part d'un discurs llegit a l'Ateneu Lliure de Catalunya. Aquest sector era compost de grans o mitjans propietaris de pagès que, fruit de l'acumulació capitalista provinent del cens emfitèutic, havien constituït la classe benestant del món rural, els hisendats. Vegeu, entre d'altres, Rosa CONGOST. «De pagesos a hisendats, reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials dominants: la regió de Girona (1788-1840)». *Recerques*, núm. 35 (1997), p. 52-72. Sobre el paper d'aquest sector en el carlisme, Lluís Ferran TOLEDANO. *La muntanya insurgent: La tercera guerra carlina a Catalunya, 1872-1875*. Quaderns del Cercle d'Estudis Històrics i Socials, Girona 2004.
- [4] Jaume TORRAS. *Liberalismo y rebeldía campesina, 1820-1823*. Ariel, Barcelona 1976; Josep FONTANA. «Crisi camperola i revolta carlina». *Recerques*, núm. 10 (1980), p. 7-16; Ramon ARNABAT. *Visca el Rei i la Religió! La primera guerra civil de la Catalunya contemporània*. Pagès, Lleida 2006; Pere ANGUERA. *Déu, rei i fam: El primer carlisme a Catalunya*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1995.
- [5] Manuel SANTIRSO. *Revolució liberal i guerra civil a Catalunya*. Pagès, Lleida 1999; Núria SAUCH. *Guerrillers i bàndols civils entre l'Ebre i el Maestrat: La formació d'un país carlista (1808-1844)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004; Jesús MILLÁN. «Per una història social del carlisme. Una reflexió sobre els problemes de l'anàlisi històrica del moviment carlí». A: C. MIR (ed.). *Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida 1993, p. 13-50.
- [6] Jesús MILLÁN. «El absolutismo en la época de los propietarios. La alternativa antiliberal de Magí Ferrer». A: Emi-

- lio LA PARRA i Germán RAMÍREZ (coord.). *El primer liberalismo: España y Europa, una perspectiva comparada*. Biblioteca Valenciana Foro de Debate, València 2003, p. 155-184. Des de l'antropologia: Ignasi TERRADAS. *El Cavaller de Vidrà: De l'ordre i el desordre conservadors a la muntanya catalana*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1987.
- [7] Jordi CANAL. «Guerres cíviles en Europe au XIXe siècle, guerre civile européenne et internationale blanche». A: Jean-Paul ZUÑIGA (dir.). *Pratiques du transnational: Terrains, preuves, limites*. CRH-EHSS, París 2011, p. 57-77; Carmine PINTO. «Guerras europeas, conflictos civiles, proyectos nacionales. Una interpretación de las restauraciones napolitanas (1799-1866)». *Pasado y Presente*, núm. 13 (2014), p. 112-113; Pedro RÚJULA. «Las guerras cíviles contrarrevolucionarias europeas en el siglo XIX». *Amnis* (en línia), 2015; Alfonso IGLESIAS i Xosé R. VEIGA. «Servicio militar, ejército y guerras: la nación bélica». A: Justo BERAMENDI *et al.*, *La nación omnipresente: Procesos de nacionalización en la España contemporánea*. Comares, Granada 2020, p. 91-111.
- [8] *Diario de Sesiones de Cortes. Senado*. Madrid, 8 de maig de 1843. Seoane fins i tot afirmava que havia sentit aquestes veus en seu parlamentària per part d'algun diputat: «Independencia de Cataluña. Esto es peor que si se hubiese proclamado a D. Carlos, que si se hubiese proclamado el Estatuto o el absolutismo, porque al fin bajo cualquiera de estas formas de gobierno, la Cataluña estaría unida a España, formaría un cuerpo y no debilitaría su poder», p. 331. Li respongué el senador Albert Felip de Baldrich, marquès de Vallgornera.
- [9] Federica MORELLI. «Entre el antiguo y el nuevo régimen. La historia política hispanoamericana del siglo XIX». *Historia Crítica* [Bogotá], núm. 33 (2007), p. 122-155.
- [10] Una obra de l'època que reflexiona des de l'òptica del liberalisme moderat català: Joan MAÑÉ i Joaquim MOLA. *Historia del bandolerismo y la camorra en la Italia meridional, con las biografías de los guerrilleros catalanes Borges y Tristany*. Salvador Manero, Barcelona 1864; Francesc ROCA. «Les aventures i desventures del crani del Comte d'Espanya. Paradigma d'una època?». A: Daniel MONTAÑA i Josep RAFART (coord.). *Estat carlista: tradició i furs*. Centre d'Estudis d'Avià, Avià 2014, p. 95-106.
- [11] Robert VALLVERDÚ. *La Guerra dels Matiners a Catalunya (1846-1849): Una crisi econòmica i una revolta popular*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2002.
- [12] *Montañesos* [la Garriga], 25 de gener de 1849. 8 p.
- [13] Vegeu Lluís Ferran TOLEDANO. «El caudillaje carlista y la política de partides». *Ayer*, núm. 38 (2000), p. 91-113; Lluís Ferran TOLEDANO. «Los Borbones en crisis: guerra de representaciones y bandolerismo político en la Europa meridional, 1860-1876». A: Renata de LORENZO i Rosana GUTIÉRREZ (ed.). *Las monarquías de la Europa meridional ante el desafío de la modernidad (siglos XIX y XX)*. Prensas de la Universidad de Zaragoza, Saragossa 2020, p. 237-258.
- [14] Imprescindible Casimir MARTÍ i Joan BONET. *L'integritat a Catalunya: Les grans polèmiques, 1881-1888*. Vicens-Vives, Barcelona 1990. D'interès els treballs de Joseba LOUZAÑO. *Soldados de la fe o amantes del progreso: Catolicismo y modernidad en Vizcaya (1890-1923)*. Genueve, Logronyo 2011.
- [15] Lluís Ferran TOLEDANO. «Refugio militar y santuario político: El exilio carlista en los Pirineos Orientales franceses, 1868-1877». A: Julio HERNÁNDEZ i Domingo L. GONZÁLEZ. *Exilios en la Europa Mediterránea*. Universidade de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela 2010, p. 131-160; Ramon ARNABAT. «Els exilis el segle XIX: l'exili continu (liberals, carlistes, republicans, socialistes, anarquistes)». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. xx (2009), p. 137-167.
- [16] Gaspar FELIU. *La clerecia catalana durant el Trienni Liberal*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1972. Una visió general del segle a Antoni MOLINER. *Episcopado y secularización en la España del siglo XIX*. Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 2016.
- [17] Josep M. FRADERA. *Jaume Balmes: Els fonaments racionals d'una política catòlica*. Eumo, Vic 1996.
- [18] Solange HIBBS. *Iglesia, prensa y sociedad en España (1868-1904)*. Institut Joan Gil-Albert, Alacant 1995; Antoni MOLINER. *Fèlix Sardà i Salvany y el integrismo en la Restauración*. Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 2000.
- [19] Lluís Ferran TOLEDANO. «La papolatría catalana: la formació d'una identitat política en temps de guerra i revolució, 1860-1878». A: Ramon ARNABAT i Antoni GAVALLDÀ (ed.). *Recorreguts pel liberalisme i el carlisme: Homenatge al doctor Pere Anguera*. Afers, Catarroja 2012, p. 489-501. Per al seguiment de la relació entre carlisme i religió en la llarga durada, Lluís Ferran TOLEDANO. «Religió, monarquia i canvi polític a la Catalunya del segle XIX». A: Jaume DANTÍ (coord.). *El tron i l'altar: Política i religió a la Catalunya contemporània*. Viena, Barcelona 2019, p. 13-62.
- [20] Document des de Baiona sobre la inquietud del carlisme gironí. Eustaquio Díaz de Rada, 2 de març de 1872. BRAH, Fons Antonio Pirala, 9/6866.
- [21] Grégoire WYROUBOFF. *Une promenade sur le théâtre de la guerre civile en Espagne*. Versailles 1874, p. 16.
- [22] Entre d'altres treballs, vegeu Jordi ROCA. «La cultura constitucional del Trienni i el discurs sobre el ciutadà liberal». *Cercles: Revista d'Història Cultural*, núm. 11 (2008), p. 60-76.
- [23] Pere ANGUERA. *El carlisme a Catalunya, 1827-1936*. Empúries, Barcelona 1999.
- [24] *Révélations d'un militaire français sur les «agraviados» d'Espagne où sont dévoilées les véritables causes de l'Insurrection de la Catalogne en 1827*. Levavasseur, París 1829, p. 36.
- [25] Magí FERRER. *Las leyes fundamentales de la monarquía española, según fueron antiguamente y según convienen*

- que sean en la época actual. Tom 2. Imp. de Pablo Riera, Barcelona 1843, p. 210.
- [26] Carta des de Ro, Sallagosa (Alta Cerdanya), el 10 d'agost de 1874, de Josep Maria Galí a Guillermo Estrada, a Pau BRAH, Fons Antonio Pirala, 9/6869. Vegeu Lluís Ferran TOLEDANO. *Carlins i catalanisme: La defensa dels furs catalans i de la religió a la darrera carlinada, 1868-1875*. Farell, Manresa 2002.
- [27] Carta del capità general al ministre de la Guerra, a Barcelona, 29 de febrer de 1875. Archivo General Militar de Madrid (Servicio Histórico Militar), Madrid, 2a secció, 4a divisió, lligall 87.
- [28] Lluís Ferran TOLEDANO. «El crucifijo y el baile. El trasvase de sacralidad entre el trono y la comunidad política en la familia real carlista, 1868-1876». *Pasado y Memoria: Revista de Historia Contemporánea*, núm. 14 (2015), p. 79-108.
- [29] Aspectes desenvolupats en el meu llibre: Lluís Ferran TOLEDANO. *Entre el sermó i el trabuc: El carlisme català contra la revolució setembrina (1868-1872)*. Pagès, Lleida 2001. Una visió general del trànsit al carlisme a Begoña URIGÜEN. *Orígenes y evolución de la derecha española: el neo-catolicismo*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid 1986. Sobre el suposat carlisme «nou» en un llibre d'altra banda important sobre el carlisme català finisecular, vegeu Jordi CANAL. *El carlisme català dins l'Espanya de la Restauració*. Eumo, Vic 1998.
- [30] Terme extensament emprat per l'escriptor igualadí Josep Maria Carulla en la biografia oficial de l'antic director de *La Esperanza: Biografía de D Pedro de la Hoz*, Imp. de La Esperanza, Madrid 1866.
- [31] Conxa RODRÍGUEZ. *Los exilios de Ramón Cabrera*. Prensas de la Universidad de Zaragoza, Saragossa 2019. Un bon complement a Pedro RÚJULA. *Ramón Cabrera: La senda del Tigre*. Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Zaragoza, Aragón y Rioja, Saragossa 1996; Pedro RÚJULA. *Contrarrevolución: Realismo y carlismo en Aragón y el Maestrazgo, 1820-1840*. Prensas de la Universidad de Zaragoza, Saragossa 1998.
- [32] Jordi CANAL. «Els militants carlins a la fi del segle XIX. Una aproximació a la base social del carlisme». A: Josep M. SOLÉ i SABATÉ (dir.). *El carlisme i la seva base social*. Llibres de l'Índex, Barcelona 1992, p. 227-255.
- [33] Sobre el personatge, vegeu Jordi CANAL. «Veure el món des d'una òptica carlina: l'obra publicística de Lluís M. de Llauder». A: Jordi CANAL. *El carlisme català dins l'Espanya...*, op. cit., p. 251-293; una anàlisi periodística i parlamentària a Josep Albert PLANES i Lluís Ferran TOLEDANO. «Lluís Maria de Llauder i de Dalmases». A: Borja de RIQUER (dir.). *Els parlamentaris de Catalunya: Diccionari biogràfic (1868-1939)*, 2021, p. 1-20 (en línia).
- [34] Jordi CANAL. «¿En busca del precedente perdido? Tríptico sobre las complejas relaciones entre carlismo y catalanismo a finales del siglo XIX». *Historia y Política*, núm. 14 (2005), p. 45-84.
- [35] Gemma RUBÍ. *Entre el vot i la recomanació: Partits, mobilització electoral i canvi polític a Manresa (1899-1923)*. Angle, Manresa 1995. L'autora també treballà la figura del metge catalanista Oleguer Miró, que participà en les tertúlies carlistes del Sexenni a Barcelona i després va ser fundador de la Lliga Regional de Manresa; Xavier TORNAFOCH. *Catalanisme, carlisme i republicanisme a Vic 1899-1909: Política i classes socials*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2002; Joaquim CAPDEVILA. *Tàrrrega (1898-1923): economia, política i imaginari*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2008. Aquest autor va analitzar el carlisme des d'una òptica cultural, sociològica i antropològica molt enriquidora.
- [36] Una anàlisi del duc de Solferino a Josep Albert PLANES i Lluís Ferran TOLEDANO. «Manuel de Llanza i Pignatelli». A: Borja de RIQUER (dir.). *Els parlamentaris de Catalunya...*, op. cit., p. 1-15 (en línia); Joan TORRENTS. «El jaurisme català. Partit, ideari i sociabilitat (1909-1931)». A: Daniel MONTAÑA i Josep RAFART (coord.). *L'herència catalanista del carlisme*. Centre d'Estudis d'Avià, Avià 2019, p. 175-199.
- [37] Isidre MOLAS. *Els senadors carlins de Catalunya (1901-1923)*. Institut de Ciències Polítiques i Socials, Barcelona 2009.
- [38] Sobre els Sindicats Lliures, el clàssic de Colin M. WINSTON. *La clase trabajadora y la derecha en España (1900-1936)*. Cátedra, Madrid 1989. L'autor acabava de publicar «The Proletarian Carlist Road to Fascism: Sindicalismo Libre». *Journal of Contemporary History*, vol. 17, tom 4 (1982), p. 557-585; Xavier CASALS. «Auge y declive del "partido militar" de Barcelona (1989-1936)», a *Iberic@l: Revue d'Études Ibériques et Ibéro-américaines*, núm. 4 (2013), p. 163-180; Soledad BENGOCHEA. *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1994; Mònica SEGURA. *Justícia y caridad: Orígenes sociales y políticos de los Sindicatos Libres de Barcelona (1912-1919)*, tesi de doctorat inèdita codirigida per Eduardo González i Giovanni Cattini. Universitat de Barcelona, Barcelona 2019.
- [39] Una anàlisi del fenomen a: Albert BALCELLS. *El pistolerisme: Barcelona (1917-1923)*. Pòrtic, Barcelona 2009; Eduardo GONZÁLEZ. *La razón de la fuerza: Orden público, subversión y violencia política en la España de la Restauración (1875-1917)*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid 1998; Julio ARÓSTEGUI. «La tradición militar del carlismo y el origen del Requeté». *Aportes: Revista de Historia Contemporánea*, núm. 8 (1988), p. 3-23.
- [40] Vegeu Robert VALLVERDÚ. *El carlisme català durant la Segona República espanyola (1931-1936): Anàlisi d'una política estructural*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2008; Javier UGARTE. *La nueva Covadonga insurgente: Orígenes sociales y culturales de la sublevación de 1936 en Navarra y el País Vasco*. Biblioteca Nueva, Madrid 1998.

NOTA BIOGRÀFICA

Lluís Ferran Toledano González és professor agregat de la Universitat Autònoma de Barcelona des de 2004 i ha impartit docència en seminaris d'una dotzena d'universitats espanyoles i europees. És autor de treballs científics sobre la història del carlisme i del catolicisme polític, la construcció de memòries nacionals, la història parlamentària i els discursos de la corrupció. Ha format part d'una desena de projectes competitius i actualment dirigeix el grup de recerca SGR PICEC (Política, Institucions i Corrupció a l'Època Contemporània).